

Vladas Stauskas

KULTŪROS PAVELDO IR NAUJOSIOS ARCHITEKTŪROS SANTYKIS MAŽOSIOSE GYVENVIETĖSE

ĮVADAS

Architektūros paveldo ir naujosios architektūros ryšiai miestų senamiesčiuose – populiarūs ir daug kartų gvildinti tiek teorijoje, tiek praktikoje tema. Deja, ji vis dar „amžina“ ir be pabaigos... Tuo tarpu panašiai problemos miesteliuose ar dar išlikusiuose etniniuose kaimuose dėmesio beveik neskiriama. Gaila, nes būtent čia kultūros paveldo registre esantys architektūros objektai dažniausiai yra mediniai. Jie nyksta greičiau, negu, pvz., mūrinės bažnyčios ar dvarų rūmai. Kita problema – socialinė: tokiose namuose dažniausiai gyvena pensininkai ar neturtingos šeimos. Užkabinta bronzinė lenta „Paminklas saugomas valstybės“ kol kas praktiškai neatneša jiems nė vieno lito realiai priežiūrai ir remontui, kaip, beje, ir nė vieno rublio anksčiau. Esama tik keleto pirmų valstybės paramos pavyzdžių.

Norėčiau paaiškinti sąvoką „gyvenvietė“, įeinančią į straipsnio pavadinimą. Urbanistikoje socialiniu aspektu ji dažnai turi plačią prasmę – nuo kaimo iki didmiesčio. Čia paliesiu tik mažąsias gyvenvietes – miestelius ir kaimus. Sąvoka „miestelis“ suvoktina panašiai, kaip siūlo L. Laužikaitė, būtent kaip gyvenvietė, turinti nuo 200 iki 3 000 gyventojų (orientacinės ribos¹). Tai tarpinė grandis tarp „miesto“ ir „kaimo“. Tad, pvz., Nida ir Juodkrantė Neringoje – mies-

teliai, o Preila ir Pervalka – kaimai. Pati Nida, dabartinė Neringos „sostinė“, 1942 m. vokiečių dokumentuose dar vadinama „kaimu“ (*Dorf*²).

Didelė dalis vertingiausių architektūros paveldo objektų, tarp jų senieji pastatai ir net etniniai kaimai ar teisiškai saugomos XIX a. – XX a. pr. vilos kurortinėse gyvenvietėse, patenka į gana platų Lietuvos valstybės saugomų teritorijų tinklą. Visi penkis nacionaliniai ir net 30 regioninių valstybinių parkų turi savus teritorijų naudojimo nuostatus ir kultūros (įskaitant architektūrą) paveldo priežiūros bei naujų statybų reglamentus. Tačiau dažniausiai šios teritorijos kartu pasižymi ir gražiausiais kraštovaizdžiais bei geromis sąlygomis poilsiavimui ir turizmui, ypač ežerų ir pajūrio zonose. Čia į kaimus ir miestelius masiškai skverbiasi naujosios statybos, prasidėjusios dar sovietmečiu, kiek apri- musios iki 1995–1996 m. ir vėl naujai atgijusios, priėmus žemės įstatymo pataisą, leidusią „persikelti“ žemės nuosavybę. Dažniausiai statomos turtingos „naujųjų lietuvių“ vilos ar komerciniai viešbučiai. Gaila, bet kol kas Lietuvoje staiga praturtėjusių žmonių kultūrinis lygis ir mentalitetas neretai neprilygsta jų kišenei.

Ypač pajūryje ši skvarba panaši, kaip sovietiniais laikais. Tada profsąjungos ar valstybinės įmonės, socialiai galbūt teisingai, bet architektūriškai gana agresyviai, irgi statydinosi poilsio namus kurortinėse vietovėse, neretai per

menkai paisydamos lokalinio ir nacionalinio tapatumo, vietos *genius loci*, vietos istorijos ir kraštovaizdžio dvasios. Todėl, atsisakius pseudopolitikavimo, reikia pripažinti, kad naujosios architektūros ir paveldo santykio problema panaši nagrinėjant ir 1970 ar 1980 m. objektus, ir naująją, pvz., 2004 m., statybą.

Problemos aktualumas neabejotinas, kaip pripažinta 2003 m. VDU tarptautinėje konferencijoje „Etninė kultūra: tradicijos ir inovacijos“³ ir 2004 m. VDU konferencijoje „Kultūros paveldas: prarastos vertybės, neišnaudotos galimybės“.

KAI KURIE BENDRIEJI KLAUSIMAI

Medžiagos straipsnio tema gausu visoje Lietuvoje, tačiau straipsnio apimtis ribota. Todėl tyrimo laboratorija ir pavyzdžių šaltiniu čia pasirinktas Lietuvos pajūris ir ypač Neringa. Ji turi ir savo gamtinį savitumą, ir kultūrinio kraštovaizdžio kūrimo 200 metų praktiką, ir didelį realų spaudimą gana intensyviai turizmo ir rekreacijos verslui. Be naujų viešbučių ir kitokios techninės infrastruktūros neįmanoma organizuoti rekreacijos. Šį spaudimą Neringoje būtų galima protingiau reguliuoti, pasinaudojant tuo, kad žemė čia – valstybinė, ne parduodama, o tik išnuojama.

Neringa man artimiausia ir asmeniškai. Pirmas mano, tuomet dar jauno architekto, urbanistinis projektas buvo Nidos planas (1960 m.). Po to – tyrimai, koncepcijos ir praktiniai pasiūlymai visoje nerijoje, įskaitant ir Karaliaučiaus pusę, figūruojantys abiejose (daktaro ir habilitacijos) disertacijose. Tai atspindėjo ir konkrečiuose generaliniuose planuose (1968 ir 1980 m.). Pagaliau kompleksinis tvarkymo planas jau nepriklausomoje Lietuvoje – Kuršių nerijos nacionalinio parko generalinis planas (1994), beje, parengtas anksčiau už sostinės Vilniaus ar kitų miestų planus (kai kurie dar teberengiami ar net neatnaujinti). Šis darbas, kiek žinau, labai padėjo pristatyti Neringą UNESCO pasaulio paveldo sąrašui⁴.

Patyrimas leidžia teigti, kad kiekviena Neringos gyvenvietė turėtų būti tvarkoma laikantis *sintezės* koncepcijos, kurioje derinami 4 svarbiausi interesų blokai: I. Kultūros paveldo interesai; II. Gamtos vertybių apsaugos interesai; III. Vietos gyventojų socialiniai interesai; IV. Svečių interesai⁵. Apskritai tas pat tiktų ir kitoms saugomų teritorijų gyvenvietėms.

Ši koncepcija iš esmės panaši į dabar Europos Sąjungos intensyviai propaguojamą „darniąją plėtrą“ (*sustainable development*). Kaip matyti, Lietuvos mokslininkų ir architektų urbanistų

projektavimo darbuose ji žinoma jau daugiau kaip 30 metų. Tik sovietinė „geležinė uždanga“ neleido palaikyti ryšių su panašiai mąstančiais kolegomis Vakaruose.

Žlugus Stalino režimui, pagal pirmojo Neringos kompleksinio plėtros plano išvadas (1968) visi mediniai žvejų namai buvo skubiai paskelbti „liaudies architektūros paminklais“. Nebuvo laiko detaliems tyrimams, svarbi buvo pati idėja. Dabar Neringoje įforminti 87 saugomi objektai. Dauguma jų – seni mediniai žvejų pastatai Nidoje, Preiloje bei Pervalkoje ir keliolika mūrinių bei medinių XIX a. vilų Juodkrantėje ir Smiltynėje.

Tačiau lygiagrečiai vyko ir pernelyg gausios, neretai pažeidžiančios tyrimų ir projektinių planų koncepciją naujosios statybos, susijusios su valstybės socialine atostogų politika. Įvairių profsajungų tikslas padėti žmonėms atostogauti Neringoje nekvestionuotinas, bet kiekybės ir neretai architektūros atžvilgiu lazda buvo perlenkta.

Dabar panašus vėjus orientuojamas į formaliai „gyvenamų namų“, bet realiai siūlomų pasirinkti ne Neringos gyventojams vilų ir net jų kvartalų komercinę statybą. Vykdoma ir privatizuotų buvusių profsajungų poilsio namų rekonstrukcija, ne visada gerinanti architektūros kokybę.

Siekiant išsaugoti teigiamą tradicinės ir naujosios architektūros kultūrinį erdvinį santykį, mano manymu, reikia atsižvelgti į šiuos pagrindinius fizinius pastatų parametrus:

- a) *dislokacija*,
- b) *tūris* (vertikalus ar horizontalus) *ir forma*,
- c) *statybos medžiagos*,
- d) *spalvos*.

Pagal šiuos parametrus mažose gyvenvietėse rastume ir teigiamų, ir neutralių „pilkų“, ir aiškiai klaidingų praktikos pavyzdžių. Kai kuriose pozicijose čia būtų bendrumo su V. Jurkšto siūlymais, orientuotais į miestų senamiesčius⁶. Tačiau aš neminiu tokių kategorijų, kaip „stilius“ ir „socialinė funkcija“: pirma, „stilistinis derinimas“ nerealus praktikoje, antra, mažų miestelių ir kaimo etninių namų socialinė funkcija, ypač turizmo ir rekreacijos interesų zonoje, beveik sutampančiose su saugomomis teritorijomis, nuo XIX a. pradžios smarkiai pasikeitusi. Tuo tarpu aspektas „dislokacija“, priešingai negu senamiesčiuose, čia įgauna ryškesnę ir socialinę, ir estetinę kompozicinę reikšmę.

DISLOKACIJA. Mažų miestelių, juo labiau kaimų, urbanizuoti kompleksiai ir net pavieniai statiniai dažnai apžvelgiami artimojo gamtinio

kraštovaizdžio fone (tuo jie gerokai skiriasi nuo didelių miestų senamiesčių). Tuo tarpu nacionaliniuose ir net regioniniuose parkuose ne tik architektūros, bet ir gamtos aplinkos paveldas yra saugoma kategorija. Todėl vertinant čia iškylančią naują architektūrą reikia atsižvelgti ne tik į erdvinį santykį „pastatas–pastatas“ ar „pastatas–gatvė“, bet ir į svarbų vizualinį ir prasminių ryši „pastatas (ar net „kvartalas“) – gamtos aplinka“.

Nidoje, kaip ir kitose Neringos gyvenvietėse, dauguma architektūros paveldo objektų – buvę kuršių žvejų gyvenamieji namai. Jų dislokacija arti marių krantinės logiška ir funkciškai pagrįsta. Tačiau naujieji gyvenamieji namai ir viešbučiai nebe taip artimai susiję su mariosimis.

Naujasis Nidos gyvenamasis rajonas Kopų gatvėje nuo saugomo žvejų kaimo – Atragio etnokultūrinio draustinio vizualiai atskirtas miško juosta. Tai gerai, bet sparčiai auga antras, grynai komercinių vilų kvartalas ant kopagūbrio Kuverto gatvėje, nenumatytas 1994 m. generaliniame plane. Apskritai statybos kopose griežtai draudžiamos, nes istorijoje jų niekada nebuvo. Tačiau vadinamieji „detalieji planai“, tvirtinami savivaldybėje, kartais prieštarauja net vyriausybės tvirtinamiems dokumentams.

Preiloje ir Pervalkoje jau sovietiniais laikais stamboki poilsio namai dažnai įsiterpdavo tarp senųjų etninių namų. Taip atsirado architektūrinė ir tūrinė mišrainė. Gerai, kad keli nauji privatūs investuotojai Preiloje dabar taiso šias klaidas. Baltijos *pajūrio* juosta buvo griežtai apibrėžta – jokių statybų! Tačiau prisidengiant sovietinių karinių objektų rekonstrukcija, užuot juos nuvertus, Juodkrantėje numatytas net visas sportinių pastatų kompleksas (iš tikrųjų – galbūt viešbučių?).

Senoji pionierių stovyklos vieta miško parke, užuot nugriovus prastas būdas, patyliukais privatizuojama. Beje, Juodkrantės miško parkas – irgi istorinė vertybė. Ši gyvenvietė tapo vasarviete („kurortu“) anksčiau už Nidą, ir poilsio infrastruktūroje (įskaitant žaliuosius plotus) čia daugiau įdomių relikvų.

Pastaraisiais metais pastatų ir gamtos kraštovaizdžio santykio vis dažniau paisoma ir architektūrologijoje, ir projektavimo praktikoje. Teoriškai čia galioja panašių parametrų blokai, kaip ir urbanizme, t. y. tūrio, formų, spalvų santykiai. Naujoji architektūra neturi naikinti harmonijos nei su antropogeninės, nei su gamtinės kilmės paveldu. Antropogeniniai elementai, kaip lygiaverčiai gamtai, deramą vietą užima naujausiuose kraštovaizdžio architektūros ir kraštotvarkos

mokslo tyrimuose⁷. Kraštovaizdžio estetiškas potencialas laikytinas ne „gamtos“, bet veikia kultūros paveldo kategorija. Jis artimai susijęs su psichologiniais, emociniais ir net turizmo organizavimo ekonominiais interesais bei tautos savimone⁸.

Šie naujosios architektūros erdviniai ir vizualiniai santykiai ypač svarbūs pakrantės juostose, kuriose plačiausiai atsiveria gamtos ir senų bei naujų pastatų formos, tūriai bei bendras kompleksinis kraštovaizdžio siluetas. Tuo specialiai domėtasi ir 2004 m. Pasauliniame kraštovaizdžio architektų kongrese Taivane⁹. Įsivaizduokime Neringos kopų siluetą iš marių pusės, ant jo išdygus Vilniaus dangoraižių analogijoms. Ar atsirastų architektūros kritikas, kuris pagirtų: „Ak, kaip tai šiuolaikiška! Kiek čia investuota!“

Beje, Palangoje, J. Basanavičiaus gatvėje, kažkas panašaus jau buvo pradėta projektuoti...

TŪRIS IR FORMA. Neringos gyvenviečių statinius, sudarančius išlikusią šios nerijos dalies architektūros paveldą, labiausiai veikė žmonių ūkinė veikla (istoriškai – žvejyba ir miškininkystė), klimato sąlygos, vietinės statybos medžiagos ir šimtmečiais susiformavusios vietinės kuršių genties architektūros ir statybos tradicijos. Palaipsniui daugėjant poilsiautojų ir turistų, rekreacinė funkcija pradėjo atsiliepti ir vietos architektūrai (pvz., atsirado verandų prie žvejų namų, vilų-vasarnamių Juodkrantėje bei Smiltynėje ir kt.). Iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo nerijos gyvenvietėse į kultūros paminklų sąrašą įrašyti 102 statiniai. Dabar Kultūros vertybių registro statinių sąrašė yra 87 etninės ir kurortinės architektūros objektai. Po 1933 m. išsikristalizavo trejopas architektūros paveldas Neringos gyvenvietėse: 1) žvejų gyvenamieji namai; 2) žvejų namai-vasarnamiai; 3) profesionaliosios kurortinės architektūros pastatai¹⁰.

Pirmoms dviems grupėms būdingi pailgos formos vieno ar dviejų „galų“ namai, vienaukščiai, su mansarda ar be jos. Išskyrus Juodkrantės centrinę dalį, jie statyti galu į marias (kartu ir į įkyrius vyraujančius vakarų vėjus). Juodkrantėje, kaip pirmoje kurortinėje vasarvietėje, prie senųjų pastatų pristatyta daug įstiklintų verandų. Čia taip pat iškilo 2–2, 5 aukštų vilų kvartalėlis su savita kurortine architektūra, nutolusia nuo kuršių tradicijų, bet panašia visuose to meto Europos kurortuose.

Vizualiai artimiausias ir nekonfliktiškas naujųjų statybų ir kuršių architektūros paveldo santykis būtų tiesiog kopijavimas, imituojantis tradicinę architektūrą. Taip pasielgė, pvz.,

įžymus vokiečių rašytojas Thomas Mann, statydamasis naują vilą Nidoje XX a. trečiame dešimtmetyje (įklija il.10). Tūriu ir stogo forma čia visiškai sekama šios vietovės tradicijomis. Pokario metais panašią „romantinę“ dvasią bandė atgaivinti ir klaipėdiškis architektas V. Guogis, projektavęs visą „lyg žvejų namelių“ kompleksą Pervalkoje. Tačiau naujųjų laikų architektūros teorijoje toks tiesmukas senųjų formų imitavimas nebelaikomas progresyviu ir sektinu būdu. Tai naivokas kelias.

Buvusio žvejo namo paskirčiai iš gyvenamosios virtus turistine rekreacine, pirmiausia verta remontuoti ir restauruoti dar išlikusį autentišką eksterjerą. Reikalui esant, atkurtini per kartas ir gyventojų persikraustymus išnykę pastato elementai (prieangiai, dekoras ar kt.) eksterjere, o modernizuotas interjeras pritaikytinas šiuolaikinėms reikmėms (įklija il.11).

Abiem atvejais ir pastatų tūriai, ir ypač stogų formos (dvišlaičiai ir dvišlaičiai čiukuriniai) harmoningai įsilieja į buvusių žvejų kaimelių urbanistinį audinį.

Po II pasaulinio karo Neringoje atsirado nemaža gana teigiamai vertintinų naujosios architektūros pavyzdžių – nedidelių poilsio namų (dabar – viešbutėlių), fasadais nutolusių nuo kuršių tradicijų, bet nedideliais tūriais ir dvišlaičių stogų formomis neblogai įsipinančių į senųjų kaimo gatvelių ar krantinių architektūros ir landšafto erdvę, pvz. „Agila“, buv. „Artojas“ Nidoje (archit. A. Zaviša), „Kelininkas“ Pervalkoje ir kt. (įklija il.12). Tokių ar panašių nedidelių naujų pastatų po karo pastatyta daugiausia. Iš esmės jau sovietmečiu (po 1966–1967 m.) Neringai jau buvo sukurtas specialus architektūros, urbanistikos ir landšafto tvarkymo reglamentas¹¹, artimas Vakarų nacionalinių parkų tvarkymo nuostatoms. Neteisinga visą ano meto naująją architektūrą vertinti vien neigiamai, galbūt pasiduodant dabar madingam publicistiniam politikavimui, kaip, deja, pasitaiko ir gana solidžiose publikacijose¹². Po 1968 m. patvirtinto pirmo Kuršių nerijos istorijoje kompleksinio (ne vien „miškininkystės ir kopų tvarkymo“, kaip vokiečių laikais) plano sustabdyta ir plokščių asfaltuotų stogų statyba, stichiškai (bet ne masiškai) prasidėjusi tuoj po karo. Išvalyti miškai nuo pridrygusių palapinių ir mažų „bungalo“ stovyklų, pajūryje radus joms vietos Šventojoje.

Tiesa, dabar kartais gudraujama, keičiant plokščius stogus dvišlaičiais. Pvz., Nidos centre ant buvusių 3 aukštų namų užkėlus labai aukštus čerpių stogus, faktiškai ten įtalpinti dar 2 aukštai, nors pagal reglamentą jokie penkiaaukščiai

pastatai Neringos gyvenvietėse neleidžiami. Apskritai naujoji Nida dabar tampa jau pernelyg urbanizuota, „miesčioniška“, kaip ypač pastebi čia atvykę užsienio svečiai.

Deja, bendrame nedidelių tūrių (ir vertikalių, ir horizontalių) audinyje Neringoje esama ir diskutuotinių išimčių. Pvz., „Ažuolyno“ viešbučio korpusai Juodkrantėje, nors ir turintys šlaitinius stogus bei neviršijantys 3 aukštų, horizontaliai per stambūs (įklija il. 13). Šio komplekso vidaus kiemo „plastmasinio“ stiliaus įrangoje kopijuojami užsienio analogai, bet nematyti noro atrodyti „neringiškai“. Antai „Santautos“ viešbučio blokai visiškai svetimi trapiai gretimų XIX a. kurortinių vilų dvasiai – ir tūriais, ir grubiomis formomis. Šis Juodkrantės kvartalas turi savo *genius loci* (vietovės dvasią), besiskiriančią nuo kuršių kaimų kvartalėlių pamariuose, bet jos čia neįstai.

Kaip priešingybė minėtiems per dideliems Neringai tūriams nusistebėjimo vertos buvusios pionierių stovyklos Juodkrantėje paliktos „būdos“ – plokščiaistogiai mediniai pastatėliai. Pagal visus generalinius planus jie jau seniai turėjo būti nugriauti ne tik dėl absoliučiai nederamos „architektūros“, bet ir dėl netinkamos vietos miško parke, dargi vandenvietės apsaugos zonoje. O jie ne tik palikti, bet net ir privatizuojami!

Didesni, negu, pvz., viešbučių ar gyvenamųjų namų architektūroje, visuomeninių Neringos pastatų tūriai dažnai neišvengiami. Tačiau čia irgi galima rasti ne tik diskutuotinių, bet ir teigiamų pavyzdžių. Palyginkime, pvz., du statinius pačiame Nidos centre – Savivaldybės ir Kultūros centrą. Pastarasis savo stačiakampėmis formomis, ko gero, beveik nesiskiria nuo kitų analogiškų sovietmečio „kultūros namų“ kur nors kolūkių gyvenvietėse, o savivaldybės pastatas, priešingai, įdomus, savitas ir „neringiškas“ (archit. G. Tiškus). Stambokas tūris uosto kaimynystėje sumaniai išskaidytas į erdvines sekcijas su savais „stogeliais“, tarsi imituojant visų Neringos gyvenviečių „sambūrį“. Statybos medžiagomis ir medinio dekoru spalvomis čia taip pat sekama Neringos kuršių architektūros tradicijomis (apie tai – kituose straipsnio poskyriuose). Vis dėlto pastato negalima laikyti „nemoderniu“, nors jis pastatytas ir sovietmečiu.

Formų ir kompozicijų paieška projektuojant Neringoje – sunkus, bet kartu ir įdomus kiekvieno architekto profesionalumo ir užsakovo kultūrinio išprusimo išbandymas.

STATYBOS MEDŽIAGOS. Neringos pastatuose naudotos šios tradicinės statybos medžiagos:

a) sienoms – medis (apkalama lentelėmis) ir raudonos plytos (netinkuotos); b) stogams – čerpės ir nendrės. Pirmais sovietmečio metais keletas namų Preiloje ir Juodkrantėje pastatyti iš silikatinių plytų, bet netrukus jos uždraustos, kaip ir asfaltas bei stogų asbestcementiniai lakštai.

Sovietmečio standartizacijos ir „tipizacijos“ epochoje inteligentijos, architektų profesionalų ir tuometinės Lietuvos valdžios pastangomis vis dėlto pavyko Neringoje išvengti industriinių gelžbetoninių konstrukcijų, pramoninio montažo iš standartinių plokščių, tipinių gyvenamųjų namų ir poilsio įstaigų korpusų. Bet ir tada, ir dabar vis matyti nevykusių vienokios ar kitokios statybos medžiagos ir konstrukcijų naudojimo naujojoje architektūroje pavyzdžių. Deja, jų ėmė gausėti, labai išsiplėtus modernių statybos medžiagų asortimentui ir padaugėjus privačių turtingų užsakovų, tariamai besizvalgančių, „kaip ten – Europoje“.

Pirmiausia pastebimai gausėja akmens ir stiklo. Geologiškai Neringa yra vienintelė Lietuvos teritorija, kurioje niekada nebuvo iš Skandinavijos atslinkusių ledynų, taigi ir kartu atviltų akmenų. Tai laikytina ir jos statybos savitumu. Tuo tarpu dabar vis gausėja atraminių sienelių ir laiptų, sumūrytų sienų net iš akmenų, brangiai gabenamų iš žemyno. Ar negalima be to apsieiti? Net mažuose, anksčiau, po karo, statytuose jaukiuose vasarnamiuose (pvz., buv. „Vėtrungės“ viloje Pervalkoje) dabar sumūrytas visas akmeninis fortas... (įklija il.14). Ar Neringos savivaldybė dar tebekontroliuoja architektūrą? Galbūt per silpnas ir Nacionalinio parko direkcijos architekto balsas.

Kita „pseudolokalinė“ tendencija – fachverkinų konstrukcijų gausėjimas naujų namų fasaduose. Žinia, fachverkas būdingas Vokietijos senajai architektūrai. Tačiau Kuršių nerija, kaip ir visas Kuršių marių baseinas, pagal savo etninę ir nacionalinę esmę niekada nebuvo „Vokietija“. Fachverkas pateisintinas nebent suvokietėjusios Klaipėdos senamiestyje ar Karaliaučiuje. Net patys vokiečių mokslininkai dar XIX a. ir net XX a. pradžioje neneigė šio krašto lietuviškųjų šaknų ir kultūros relikto. Pavyzdžiui, R. Detlefsenas savo solidžioje knygoje¹³ terminu „Lietuva“ (net ne „Mažoji Lietuva“, kaip mes dabar pratę) vadiną plačią teritoriją iki Karaliaučiaus pajūryje ir visą šiaurinę bei rytinę dabartinės Kaliningrado srities dalį. Jo pateiktuose kaimo sodybų piešiniuose Rytų Prūsijoje fachverkas pasirodo tik Vakaruose, arčiau Gdansko.

Todėl vis dažniau statomi kuršių tradicijai visiškai svetimi imitaciniai fachverkiniai pastatai yra kultūrinis ir inžinerinis nonsensas (įklija il.15).

Neramu, kad į naujausius architektūrinius objektus Neringoje, UNESCO įrašytoje į Pasaulio vertybių sąrašą, vis dažniau įsiveržia metalas, plastikas, didėjančios stiklo plokštumos. Kopijuojant užsienio „modernumą“, neverta pamiršti aplinkos *kultūrinio konteksto*, Vakarų užsienyje, beje, vis labiau ir labiau respektuojamo. Daugelis naujausių gyvenamųjų namų fasadų Juodkrantės centre ar Nidoje, šalia „Rūtos“, nors neaukšti ir turintys čerpių (dažnai – skardinių) stogus, taip pat „sėkmingai“ atrodytų kur nors Olandijoje ar Anglijoje. Kopijavimą vargu ar galima laikyti „architektūros šiuolaikiškumu“.

Geru aiškiai šiuolaikiškos, bet kartu ir savotiškai „neringiškos“ architektūros pavyzdžiu laikyčiau naują privatų vasarnamį (archit. G. Prikockas) Preilos pietinėje dalyje (įklija il.16). Tradicinės medžiagos (medis, net nendrių stogas) nė kiek nesutrukdė kūrybingam architektui sukurti visiškai „naujovišką“ ir kartu kontekstualų visam Preilos krantinės istoriniam apstatymui objektą.

SPALVOS. Tamsiai ruda, tamsiai mėlyna (net su violetiniu atspalviu), balta – tai tradicinės Neringos spalvos. Dera pripažinti, kad fasaduose ir dabar joms vis dar teikiamas prioritetas. Tamsiai mėlyna ir balta – dažniausiai medinių dekoru elementų (vėjalenčių, lėkių) spalvos. Senovinių kurėnų (dabar pradedamų atkurti) vėtrungėse būta dar raudonos ir juodos spalvos. Geltona Neringoje – reta. Langų apvadai – balti.

Tradicinė koloristika naudota net visiškai naujų konstrukcijų ir formų pastatuose. Pavyzdžiui, projektuojant Nidoje gyvenamojo kvartalo Kopų g. (archit. V. Raginis ir V. Stauskas) I etapą, pasirinkta skersinių sienų laikančioji konstrukcija, idant a) fasadinės sienos būtų medinės ir b) būtų galima jas dažyti rudai ar tamsiai mėlynai (įklija il.17). Beje, molinės čerpės irgi rudos, o ne raudonos.

Skardinių čerpių ryškiai raudona spalva nemaloniai kontrastinga Pervalkos gatvelės komplekse (Kauno ryšininų poilsio namai), kuriame vyrauja vien tradicinės rudos čerpės ar šviesiai pilki nendrių stogai. Diskutuotinas ir tamsiai pilkų skardinių čerpių panaudojimas, pvz., naujai dengiant „Ažuolyno“ viešbučio korpusų stogus Juodkrantėje.

Visiškai svetima šiam regionui šviesiai melsva spalva. Ji mėgiama nebent vakarų slavų, pvz., Baltarusijos kaimuose ir miesteliuose. Deja, „Nemuno“ poilsio namai Pervalkoje žydrį jau daugelį metų... Namų dekorui ar smulkiajai architektūrai (pvz., tvoroms) netinka ir aitariai mėlyna spalva.

Tačiau „naujoviškų“ aitariai mėlynų, ryškiai raudonų ir net geltonų spalvų vis daugėja naujiesiuose vilų pastatuose. Toks „margutis“ gali priminti Lotynų Amerikos ar Azijos šalis, bet, mano manymu, svetimas santūriai kuršiškai ir apskritai „šiaurietiškai“ šio krašto dvasiai.

VIETOJ IŠVADŲ

Dalis minčių ir pastabų, pateiktų, kiek leido straipsnio apimtis, tiktų ir kitoms nedidelėms ir kultūrinio bei etnokultūrinio aspektu vertinoms Lietuvos gyvenvietėms ir Žemaitijoje, ir Dzūkijoje, ir Aukštaitijoje. Ten daugelis jų priklauso valstybės saugomiems nacionaliniams ir regioniniams parkams ir kraštovaizdžio draustiniams.

Teisinių apsaugos ir tam tikro architektūros reglamentavimo svertų lyg ir esama. Tačiau praktinių priemonių ir rezultatų – per maža¹⁴. Tebėra pavojų kultūriniam ir architektūriniam savitumui. Kokie jie?

Pirma, demografinė ir socialinė problema (minėta jau pradžioje). Kaimų ir miestelių gyvenotojai sensta, jaunimo mažėja. Senuose, istoriškai dažnai vertingiausių pastatuose gyvena kone skurdžiausi gyventojai. Tuo tarpu naujus pastatus statosi naujieji turtingieji atvykėliai. Jiems nerūpi „vietovės dvasia“ ir tradicijos. Pagal komfortą ir stilių jie orientuojasi į „užsienį“. Retokas išimtis sudaro nebent kiek prakutę inteligentai.

Antra, pačios valstybės požiūrio paviršutiniškumas. Medinės architektūros renovacijai neskiriama lėšų. Kultūros paveldo institucijos orientuojasi tik į reprezentacinius objektus, ypač didžiuosiuose miestuose. Kultūros paveldo apsaugos teritoriniuose padaliniuose vyrauja istorikai, maža specialistų, suvokiančių naujosios ir senosios architektūros suderinamumą.

Trečia, kad ir kaip keista, mokslo visuomenės dėmesio etinei architektūrai ne padidėjimas, bet sumažėjimas atkurtos nepriklausomybės laikais. O juk būtent ši architektūra sudaro mažųjų gyvenviečių savitumo pagrindą. Daug daugiau dėmesio skiriama, pvz., folklorui, liaudies muzikai, amatams ir kt. Gerai bent tai, kad solidžioje J. R. Glemžos monografijoje¹⁵ atsirado skyrius „Etnografiniai kaimai – liaudies architektūros kompleksai ir kiti pastatai“. Tačiau 252 puslapių knygoje jis užima tik 6 puslapius. Kur tie nauji tyrimai po J. Gimbuto, K. Čerbulėno, F. Bielinskio, K. Šešelgio ir kitų autorių monumentalų veikalų, kurie atspindėtų dabartinę būklę?

Išimtis – nebent M. ir M. Purvinų lokaliniai tyrimai Mažojoje Lietuvoje ar dalis A. Jankevičienės darbų.

Ketvirta, „etninės“ ir vadinamosios „smulkiosios“ architektūros beveik visiškai išnykimas pačių architektų rengimo programose. Ne taip, kaip, pvz., Norvegijoje, kur kiekvienas pirmakursis mėnesiui išsiunčiamas piešti, matuoti ir remontuoti senųjų kaimo namų fiordų pakrantėse (Bergeno universiteto pavyzdys). „Smulkiųjų“ objektų ar kompleksų nerasime nė profesionalų architektūros konkursuose; jie nunyko akropolių, maksimum, dangoraižių, aptvertų turtuolių vilų kvartalų „didžiosios architektūros“ miško paunksmėje.

Naujosios architektūros taktas, kultūringa pagarba aplinkai ir anksčiau dirbusių kaimynų bei kolegų kūrybai svarbu ne vien santykyje su etnine ar kita istorine architektūra. Naujas objektas dažnai jau turi susiformavusią architektūros aplinką, kurią ardyti nebūtina. Be Neringos gyvenviečių, pajūryje dar yra Karklės, Užkanavės, Kunigiškių kaimai, Šventoji ties Palanga, virtinė Nemuno deltos gyvenviečių. Užkanavėje (tarp Palangos ir Šventosios), pvz., po karo pastatytas poilsio kompleksas „Kregždutė“, kuriame medžiagomis ir pastatų bei stogo formomis derintasi prie žemaitiško konteksto (archit. V. Stauskas). Dabar, „sodybas“ privatizavus atskirai po vieną, matyti tikras architektūros chaosas, net su plokščiastogiais ir dviaukščiais „kubais“ (įklija il.18 - 19). O kaip mažos Šventosios gyvenvietės kontekste vertinti naują milžinišką bažnyčią su gelžbetoninės tvirtovės fasadais (įklija il.20)? Gražiai restauruotas istorines vilas Palangoje, J. Basanavičiaus gatvėje, žiauriai doko reklaminių stendų ir ryškiaspalvių komercinių lietsargių kičas („Horn“, „Carlsberg“, „Švyturys“ ir pan.).

Neringos atveju kuršių kultūros relikštų išsaugojimas ir „vietovės dvasios“ respektavimas naujojoje architektūroje turi ne vien lietuviškojo, bet ir platesnio baltų genčių *jūrinės kultūros istorijos ir jos formų tapatumo* reikšmę. Vakarų lietuviai ir latviai – toli gražu ne „artojų“ tautos. Kuršiai – aktyvūs Baltijos jūros žmonės. Senųjų danų dainų rinkinyje vienoje dainoje sakoma: „Apsaugok mus, Viešpatie, nuo kuršių, o nuo norvegų vikingų mes patys apsisaugosim“. Skandinavų žodynuose net pats jūros pavadinimas aiškiai kildinamas iš mūsų žodžio „baltas, balta“. Tuo tarpu skandinavams, kaip ir visiems germanams, tai „Rytų jūra“ (vok. *Ostsee*). Pavadinimas *Baltic sea* suprantamas ne anglosaksams ir kitiems, o tik mums. Beje, visos Šiaurės rytų Baltijos gentys, vėliau ir tautos, pasisavino net lie-

tuvių ir latvių žodį „laivas“ (plg. est. *laev*, suom. *laivo*), kaip ir įrankio pavadinimą – „kirvis“.

Architektūra – ne tik menų, bet ir platesnio konteksto kultūros sritis. Kas liks tikrai lietuviška Lietuvoje, vis plečiantis Europos Sąjungos įtakai ir net visuotinei globalizacijai? Turime arba greitai turėsime bendrą politiką, rinką, pinigus, įstatymus ir t. t. Tad tik pagarba ir meilė

savo *kultūrai* (kaip ir *kalbai*) lieka tautos išlikimo, jos savitumo garantu. Beje, tai svarbu net ekonomikoje – turizme, pramogų versle ir kt. Mes įdomūs kitiems, kol esame ir būsime *kitokie*. Taip pat ir architektūroje. Net naujojoje – įvertinus jos savitą santykį su tradicijomis ir savitu kraštovaizdžiu.---

Tai labai sunku. Bet stengtis verta.

NUORODOS

¹ Laužikaitė L., *Lietuvos miestelių prekybos pastatų architektūra XIX a. pirmoje pusėje*: (Daktaro disertacijos santrauka), Kaunas: ASI-VDU, 2004.

² Detlefsenas R., *Rytų Prūsijos kaimo namai ir medinės bažnyčios*, V.: Mintis, 1995 (originalas – Königsberg, 1911).

³ Stauskas V., „Этническая архитектура в опасности (проблемы деревянной архитектуры в национальных парках Литвы)“, in: *Ethnic culture: traditions and innovations*, Kaunas: VDU, 2004, p. 156–162 (santr. anglų k.).

⁴ Stauskas V., „Kelias į Kuršių nerijos pasaulinį pažinimą“, in: *Urbanistika ir architektūra, 2001*, V.: LMA-VGTU, t. XXV, Nr. 1, p. 49–52.

⁵ Stauskas V., „Neringa: planavimo kryptys ir praktikos fragmentai“, in: *Archiforma*, 2002, Nr. 3, p. 61–64.

⁶ Jurkštas V., *Senamiesčių regeneracija: Architektūros harmonizavimo problema*, V.: Technika, 1994.

⁷ Kamičaitytė-Virbašienė J., *Kraštovaizdžio vizualinės kokybės reguliavimas kraštovarkoje (Lietuvos pavyzdžiu)*: Daktaro disertacijos santrauka, Kaunas: KTU, 2003.

⁸ Stauskas V., Tutlytė J., „Lietuvos kraštovaizdžio estetiškas potencialas ir jo santykis su rekreacinių interesų zonomis“, in: *Kultūrinių kraštovaizdžių apskaita ir ap-*

sauga, Konf. medžiaga, Kaunas: KTU, 1999, p. 13–17.

⁹ Stauskas V., „Architecture on the waterfront in protected landscapes: achievement or error?“, in: *Proceedings of the World Congress of Landscape Architects*, Taipei, Taiwan, IFLA, 2004, p. 174–181.

¹⁰ Bučas J., *Kuršių nerijos nacionalinis parkas*, V.: Savastis, 2001 (Kultūros paveldas Lietuvos nacionaliniuose parkuose, t. I).

¹¹ Stauskas V., „Kelias į Kuršių nerijos pasaulinį pažinimą“, in: *Urbanistika ir architektūra, 2001*, V.: LMA-VGTU, t. XXV, Nr. 1, p. 49–52.

¹² Bučas J., *Kuršių nerijos nacionalinis parkas*, V.: Savastis, 2001 (Kultūros paveldas Lietuvos nacionaliniuose parkuose, t. I).

¹³ Detlefsenas R., *Rytų Prūsijos kaimo namai ir medinės bažnyčios*, V.: Mintis, 1995 (originalas – Königsberg, 1911).

¹⁴ Stauskas V., „Этническая архитектура в опасности (проблемы деревянной архитектуры в национальных парках Литвы)“, in: *Ethnic culture: traditions and innovations*, Kaunas: VDU, 2004, p. 156–162 (santr. anglų k.).

¹⁵ Glemža J. R., *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*, V.: VDA, 2002.

Vladas Stauskas

THE RELATIONSHIP BETWEEN CULTURAL HERITAGE AND CONTEMPORARY ARCHITECTURE IN SMALL SETTLEMENTS

S u m m a r y

It is common to analyze the issue of the relationship between new architecture and architectural heritage with regard to the old town of large cities. However, the issue is no less present in small settlements and villages. It is most apparent, in particular, in those areas where ethnic architecture has remained due to survival and preservation. The settlements of this kind are situated mainly in the national and regional parks. Moreover, these areas have the most spectacular nature landscapes. These areas face the pressure of new hotels, new private villas and other tourism-oriented architecture.

Neringa, situated in the Curonian Spit National Park, has been chosen as a research site for analyzing the issue of harmonizing architecture. The aspects of interaction in architectural are as follows: 1) location;

2) volumes and forms; 3) building materials; 4) colours. The article gives both the positive and negative examples from the period of 1960 to 2004. It also stresses that architecture and its character are part of national culture. Culture warrants the preservation of national identity in the current context of Europeanization and globalization. The cultural relicts of the ancient Curonian tribes from the Lithuanian seaside are one of such preserving elements, which represent the ancient marine culture of all the Balts (Lithuanians, Latvians, Prussians).

Gauta: 2004 12 21

Parengta spaudai: 2005 10 20